

Yarkend Hanlığı'nın Tarihî Kaynaklarına Katkılar: Gustaf R. Raquette'in Neşrettiği Yolbars Han Yarlığı'nı Yeniden Okuma

Contributions to the Historical Resources of the Yarkent Khanate: A Critical Reading of Yulbars Khan's Jarlig as Published by Gustaf R. Raquette

Fatih BAKIRCI¹ **Sorumlu yazar/Corresponding author:**

Fatih Bakırcı (Doç. Dr.),

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
İstanbul, Türkiye

E-posta: fthbkrc@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-0114-8085

Başvuru/Submitted: 28.03.2023**Revizyon Talebi/Revision Requested:**

23.05.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:

05.06.2023

Kabul/Accepted: 20.06.2023**Online Yayın/Published Online:** 27.01.2023**Atf/Citation:** Bakırcı, Fatih. "Yarkend Hanlığı'nın Tarihî Kaynaklarına Katkılar: Gustaf R. Raquette'in Neşrettiği Yolbars Han Yarlığı'nı Yeniden Okuma" *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 33, 1 (2023): 105-125. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1272654>**Öz**

Yarkend hanlarından Yolbars Han'a ait 1073/1662 tarihli soygural yarlığı üzerine 1930 yılında Gustaf Raquette tarafından Lund Üniversitesi Jarring koleksiyonundaki belgenin esas alınmasıyla yapılan metin neşri bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Raquette'in çalışmasındaki transkripsiyonlu metin, Almanca çevirisi ve dipnotlar eleştirel olarak değerlendirilmiş ve yeniden okunmuştur. Bizi bu çalışmada Raquette'in söz konusu neşrine eleştirel yaklaşım yeniden okumaya sevk eden ise belgenin Houghton Kütüphanesi MS Turk 70 Doc. 11/2 künyeli nüshası olmuştur. Bu nüsha sayesinde metin üzerinde karşılaştırmalı bir okuma yapılmış, böylece söz konusu belgenin filolojik metin neşrine eleştirel yaklaşılmaya çalışılmıştır. Zira Türk dili, tarihi ve kültürü üzerine yapılan akademik çalışmalarda Raquette'in Yolbars Han'a ait belge üzerine yaptığı neşri referans olarak gösterilmekte ve birtakım değerlendirmeler buradaki verilere dayandırılarak yapılmaktadır. Dolayısıyla başta Yarkend Hanlığı tarihi olmak üzere hanlığın tarihyazımı, diplomatikası; bölgenin ve dönemin dili ve sosyo-kültürel hayatıyla ilgili yapılacak yanlış veya eksik değerlendirmelerin önüne geçmek adına elde ettiğimiz yeni belge ışığında bu çalışmanın yeniden gözden geçirilmesi ve Türkoloji çalışmalarına kazandırılması akademik açıdan elzem olmuştur. Bu nedenle makalede Raquette'in neşri ile belgenin Harvard nüshası filolojik olarak karşılaştırılmış, okuma hataları ve farklılıkları tek tek belirlenip tasnif edilmek suretiyle gerekli izahlar yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Yarkend Hanlığı, Gustaf Raquette, Yarlık, Soygural, Diplomatika

ABSTRACT

The subject of this article is the text published in 1930 by Gustaf Raquette based on the document in the Jarring collection of Lund University regarding the Yarkent Khan Yulbars Khan's legal document written 1073 AH (1662 CE). The study critically evaluates and conducts a re-reading of Raquette's work, which had been transferred to the Arabic transcription alphabet, and of the German translation of the text and the related footnotes. This study involves the

manuscript copies at Houghton Library registered under MS Turk 70 Doc. 11/2. The study has conducted a comparative reading of the text in order to critically approach the philological text of this document. This has been done because academic studies on Turkish language, history, and culture have cited Raquette's publication on the document belonging to Yulbars Khan as a reference, with certain evaluations having been made based on the pertinent data therein. As a result, having this study of the history of the Yarkent Khanate, as well as the historiography and diplomacy of the Khanate, be reviewed and brought to Turcology studies is seen to be academically essential in light of the new document we have obtained so as to prevent any wrong or incomplete evaluations that have occurred regarding the language and sociocultural life of the region and period. For this reason, the article philologically compares Raquette's publication with the Harvard copy of the document, identifies and individually classifies the presence of reading errors and differences between the two, and makes explanations as needed.

Keywords: Yarkent Khanate, Gustaf Raquette, Jarlig, Suyurghal, Diplomatica

EXTENDED ABSTRACT

The subject of this article is the text published by Gustaf Raquette based on the document in the Jarring collection of Lund University, on the *jarlig* [edict] of Yulbars Khan, one of the Yarkent khans, dated Hijri Safar 1073 AH (September/October 1662 CE). In particular, the study critically evaluates and carries out a re-reading of the text in Raquette's work, which had been transferred to the transcription alphabet, and of the German translation of the text and the related footnotes.

In addition to the documents in the Harvard and Lund collections, each of which has been studied comparatively from a historical perspective with reference to the study corpus regarding the Yarkent Khanate, this article has also carefully reviewed the studies available in the literature in light of the new data. Thus, while new documents have been brought to the surface and to the scientific world, existing studies are understood to need to be approached with a critical view. In addition, this article aims to enrich and deepen relevant field studies by making a philological data-centered contribution to the studies and historical sources regarding the Yarkent Khanate, which has seen an extremely limited amount of research in Türkiye. Within the framework of this understanding, this article will now carry on with its contributions to the Yarkent Khanate.

Due to the cumulative nature of science, the need has arisen to reconsider Raquette's decipherment of the document from Yulbars Khan, one of the Yarkent khans, dated 1073/1662 in line with the purpose mentioned above, because Turcology studies are seen to have made references using data based on the text of Raquette's publication. For example, Raquette was cited in the notes section in *Baburname*, a work written by Babur Shah in the 16th century and prepared by Reşit R. Arat, as well as in the article about the names of professions and titles in the Turkestan Khanates on which Naciye K. Kök had worked. Therefore, this article aims to update some data on this historical document about the Yarkent Khanate that Raquette had had published and been cited for from past to present in light of the new information and documents.

Some differences and errors have been found regarding the reading and interpretation of vocabulary and syntax in Raquette's publication on the document in question. Accordingly, various philological findings based on vocabulary and syntax have been identified, and these findings have been able to be gathered around the following items:

1. Vocabulary misreadings and interpretations in Raquette's publication: (*a*)-*veqāt* (® *aluqāt* [taxes]), *Beşgrām* (® *Bēş Karam* [the name of a place in Eastern Turkistan]), *etbā'* (® *ittibā'* [following; obedience]), *gall* (® *kull* [all]), *h'āšr* (® *khashar* [responsible worker who meets annually to dig a river, and the public service related to this business]), *medd āxlāt* (® *mudākhalat* [intervention]), *sūkne* (® *sakana* [residents]), *tāvāči* (*tāvāči*) (® *tavacı* [recruiting inspector, messenger, officer, informant]), *teşmil* (® *tüşimel* / *tüsimel* [officer]), *uştunki* (® *üstej* [canalized river]), *yurt* (® *yort*- [to trot; a metaphor for "to put into effect"]); *be* (® *basa* [and then]), *h'ukkuyām* (® *ğukkām* [judges]), *iltāi* (® *yelte*-(y) [plowing the field]), *murettib* (® *murattab* [rank]), *tekguzmäy* (® *yetkürmey* [to cause to arrive]), *teshil* (® *Suhail* [The star Canopus]), *tezik* (® *sharik* [assistant]); *a'ıāfān* (® *a'şāf* [mercies]), *al-tafān* (® *alşāf* [bestowal]), *h'āqqān* (® *ğaqq-ı* ... [share]); *şāh'ib jām'* (® *şāğib-jam'* [tax collector]).

2. Some syntactic findings in Raquette's publication have been restructured according to the philological rules, context, and rhetoric of the text: a.) Reading some Turkish adjective phrases in Raquette's publication as Persian phrases (*envā' xādmat* ® *anvā'-ı khidmat* [various services]), b.) Reading some syntactic structures in Raquette's publication as Persian phrases (*dāmene kūh* ® *dāmana-i kūh* [foot of the mountain]), c.) Persian in Raquette's publication reading the chain noun phrase as two separate Persian phrases (*dergah i dāfer penāh i felek qiyās* ® *dar-gāh-ı žafar-panāh* / *falak-i qiyās* [victory gate] / [fate of judgment]), d.) reading the Persian chain phrase in Raquette's publication as a Persian phrase with a conjunctive preposition (*ümerā-i kibār i kamgār* ® *umarā-i kibār* <u> *kām-kār* [gentlemen who get big <and> wishes]), e.) the preference for reading some Persian phrases in Raquette's issue as compound words (*xūrşīd i tenvir* ® *khūrshed-tanvir* [shine like the sun]), f.) correcting some phrases according to Arabic rules (*buṭnān ba'd i baṭn* ® *başnan ba'd başnin* [from generation to generation]).

In terms of vocabulary, incorrect as well as incomplete readings were determined to be present in the transliteration and transcription for a total of 22 words read by Raquette, with the required forms having been given alongside the lexicographic testimonies.

In terms of syntax, the Turkish composition of adjective (3 instances [e.g., *envā' xādmat*], non-decomposable structures (11 instances [e.g., *bārgāh sa'ādāt*, *dāmene kūh*]), Persian composition of a chain noun (two instances [e.g., *dergah i dāfer penāh i felek qiyās*]), Persian composition of a noun (9 instances [e.g., *neyyir i rif'āt*]), and Arabic phrases (four instances [e.g., *aban 'anjedd*]) in Raquette's document publication is understood to have not taken into account the syntactic rules as well as the contextual and rhetorical conditions of the document, and these findings have been handled and restructured here in the most accurate way.

Giriş

Türk-Moğol devlet geleneğine bağlı ve tarih biliminin terminolojisiyle “Yeni Çingisiler” olarak da bilinen Türkistan hanlıklarından Yarkend (Saidiye) Hanlığı (1514-1696), XVI. asırdan itibaren karşımıza çıkan siyasi bir oluşumdur¹. Günümüz Çin Halk Cumhuriyeti'nin siyasi sınırları içinde kalan Doğu Türkistan bölgesinde varlık gösteren bu hanlığı müteakiben Kâşgar, Yarkend ve Hoten gibi merkezlerin de yer aldığı bölgede Moğol asıllı Cungarların nüfuzu altında idari ve siyasi yönden tarikat şeyhlerinin devlet başkanlığı yaptığı 66 yıllık “Hocalar Dönemi” (1696-1762) başlamıştır². Nakşibendî tarikatının ikinci piri sayılan Ubeydullah Ahrar'ın en önemli halifelerinden olan Mevlana Muhammed Kadı'nın müridi olan Mahdum-ı Azam'ın (Ahmet Kasani öl. 1542)³ oğulları arasındaki siyasi çekişmeler, Nakşibendiliğin Doğu Türkistan'da iki önemli kola ayrılmasına neden olur. Mahdum-ı Azam'ın büyük oğlu Hoca Muhammed Emin Kalan (İşan Kelân)'ın oğulları Afakiyye veya Aktağlık (Akdağlı) adıyla, dördüncü oğlu Hoca Muhammed İshak Veli'nin oğulları ise İshakiyye veya Karatağlık (Karadağlı) adıyla ayrı görüşler savunan iki dini zümre olarak kıyasıya mücadeleye girmeleri Doğu Türkistan'ı yeni bir döneme sürükler. Yerel yöneticilerin talepleri üzerine 1755 yılında bölgede başlayan Çin yönetiminin askeri seferleri hız kazanmış ve 1762 yılına gelindiğinde King Hanedanına bağlı Doğu Türkistan Genel Valiliği kurulmuş ve böylelikle Doğu Türkistan bölgesinde var olan Hocalar Dönemi sona ermiştir. Bu Türk coğrafyasında yaşanan tüm bu olayları bugün çeşitli kaynaklardan elde etmek mümkündür. Bunlar arasında özellikle döneme ve bölgeye ilişkin birincil kaynak niteliği taşıyan *soyurgal*, *tarhanlık* ve *inayetname* türünde yazılmış yarlıkları; tarihî ve siyasi içerikli tezkireleri en başta sıralamak gerekir. Adı geçen bu belgeler; Doğu Türkistan bölgesindeki Yarkend Hanlığı ve ardılı Hocalar Dönemini tarihî, siyasi, coğrafi, ekonomik, sosyo-kültürel, dinî, edebî ve ilmî gibi çok geniş açıdan değerlendirme imkânı sunmaktadır.

Bu makalenin konusu olmayan tarihî filolojik açıdan “Hocalar Dönemi Uygur tezkireleri” diye adlandırılan yazılı ürünleri dışarıda tutacak olursak kalan yarlık ve inayetnameler, bugün dünyada Harvard ve Lund gibi farklı koleksiyonlarla anılmaktadır. Genel ağ ortamında dijital kopyalarına da erişilebilen bu koleksiyonların bulunduğu katalog bilgileri şu şekildedir: Harvard Üniversitesi Houghton Kütüphanesi Central Asian Documents: MS Turk 70 ve Lund Üniversitesi Kütüphanesi Doğu Türkistan El Yazmaları Jarring Koleksiyonu. Bu koleksiyonlardaki tarihî belgelerin her biri en başta Yarkend Hanlığı tarihyazımı ve diplomatikasını aydınlatacaktır. Ayrıca diğer Türk hanlıklarının ilgili belgeleriyle birleştirilerek Doğu Türklüğünün resmî ve hususi yazışma literatürünün bir bütün olarak ele alınmasını da sağlayacaktır.

1 Geniş bilgi için bk. Mehmet Alpargu, “Türkistan Hanlıkları”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. 8, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 557-605.

2 Henry G. Shwarz, “The Khwajas of Eastern Turkestan”, *Central Asiatic Journal* XX/4 (1976): 266-296; M. Bilal Çelik, “Saidiye Hanlığı ve Hocalar Devri Kaynakları (1514-1762)”, *History Studies International Journal of History* 4 (2012): 65-89.

3 Kadir Tuğ, *Doğu Türkistan'da Hocalar Dönemi*, (Yüksek Lisans tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, 2004): 59.

Çalışmanın konusu ve amacı: Yukarıda sunulan tarihî perspektif ve çalışma korpusu eşliğinde her biri karşılaştırmalı olarak çalışılan bu koleksiyonlardaki belgelerin⁴ yanı sıra literatürde mevcut olan çalışmalar büyük bir titizlikle yeni veriler ışığında gözden geçirilmektedir. Böylelikle bir yandan yeni belgeler gün yüzüne çıkarılıp bilim dünyasına kazandırılırken bir yandan da mevcut çalışmalara eleştirel bir bakışla yaklaşılması gerektiği anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra ülkemizde son derece sınırlı sayıda araştırmaların yapıldığı Yarkend Hanlığı çalışmalarına ve tarihî kaynaklarına özellikle filolojik veri merkezli bir katkı sağlayarak ilgili saha çalışmalarını zenginleştirip derinleştirmek amaçlanmaktadır. Bu anlayış çerçevesinde Yarkend Hanlığı çalışmalarına olan katkılarımız devam edecektir.

Bilimin kümülatif olması dolayısıyla Raquette'in Yarkend hanlarından Yolbars Han'a ait 1073/1662 tarihli belgeye dair deşifresinin de söz konusu amaç doğrultusunda yeniden ele alınması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Zira Türkoloji çalışmalarında Raquette'in bu metin neşrindeki veriler kullanılmak suretiyle atıfların yapıldığı görülmüştür. Örneğin Reşit R. Arat'ın hazırladığı *Baburname*'deki notlar kısmında⁵ veya Naciye K. Kök'ün çalıştığı Türkistan Hanlıklarındaki meslek ve unvan adlarıyla ilgili makalede⁶ Raquette'e atıf yapılmıştır. Dolayısıyla bu makalede, geçmişten günümüze referans olarak gösterilen Raquette'in neşrettiği Yarkend Hanlığı'nın bu tarihî dokümanına dair bazı verilerin yeni bilgi ve belgeler ışığında güncellenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın korpusu: Yukarıda izah edilen amaç doğrultusunda çalışmanın korpusunu iki madde etrafında toplamak mümkündür:

1. Gustaf (Gösta) Rikard Raquette, "Eine Kaschgarische Wafk-Urkunde aus der Khodscha-Zeit Ost-Türkestans", Lunds Universitets Årsskrift N. F. Avd. 1. Bd. 26 Nr 2, Lund: C. W. K. Gleerup, Otto Harrassowitz, Leipzig 1930, ss. 3-24.

Yirmi beş yıllık Türkistan görevi sırasında 1904-1911'de Yarkend'de, 1913-1921 yıllarında ise Kâşgar'da bulunan İsveç Türkolojisi'nin saygın isimlerinden Gustaf Raquette (1871-1945)⁷, bu makalede sırasıyla Lund Üniversitesi Jarring koleksiyonundaki belgenin tanıtımını, matbu harflerle Arap alfabesine ve çeviri yazı alfabesine aktarımını; ardından metnin Almanca çevirisini ve dipnotlar hâlinde gerekli açıklamaları yapmış, en sonda ise Lund nüshasının tıpkıbasımını vermiştir.

4 Fatih Bakırcı, *Yarlık ve İnayetnameler: Harvard Üniversitesindeki Yarkend Hanlığı ve Hocalar Dönemi'ne Ait Belgeler*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2023): 74-128.

5 *Tümenle ilgili notlarda Raquette'in neşrine gönderme yapılmıştır. Reşit R. Arat, Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, Baburnâme (Vekayi)*, (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2006): 727, 741.

6 *yüz başı/biği* görevlisi izah edilirken Raquette'in neşrettiği metinden alıntı yapılmıştır. Naciye K. Kök, "Türkistan Hanlıklarına Ait Belgelerde Geçen Meslek ve Unvan Adları", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 15 (2020): 6.

7 M. Turgut Berbercan, "İsveç Türkolojisinden İki Bilgin: Gustaf Raquette ve Gunnar Jarring", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 10 (2017): 44.

2. *Yolbars Han'ın Soyurgical Yarlığı* (1073/1662). Harvard Üniversitesi Houghton Kütüphanesi Central Asian Documents MS Turk 70 Doc. 11/2 (seq. 16)⁸.

Hicri Safer 1073 (Eylül/Ekim 1662) yılında Kâşgar'da yazılan Ebu'l-Gazi Yolbars Bahadır Han Gazi'ye (1667-1670) ait bu belge, toplam 21 satırdan oluşmaktadır. Filolojik açıdan Doğu Türkçesi (Çağatayca) özellikleri gösteren söz konusu belgenin Lund Üniversitesi Jarring Prov. 220 numarada kayıtlı nüshası da bulunmaktadır⁹.

Yolbars Bahadır Han'ın Seyfullah Bek Çuras'a verdiği yarlığın Türk idari yazışma geleneğinin takipçisi olan Yarkend Hanlığında içeriği, verilmiş amacı/sebebi ve kapsamı gibi kriterlere göre bir *soyurgical yarlığı* olduğunu vurgulayıp soyurgical sisteminden uygulanişından kısaca bahsetmek gerekir. Esasen orduları finanse etmek ve beslemek üzere İslam tarihinde Halifelik döneminde şekillenen ardından Türk-İslam devletlerinde yaygınlaşan arazi veya doğal kaynakların işletilmesine bağlı çeşitli hak ve imtiyazların tanındığı askerî *ikta*¹⁰ sistemi merkezli bir toprak tasarrufu olan *soyurgical*, Türkistan hanlıklarından geriye doğru XIII. asırdan itibaren İran Moğolları olarak bilinen "İlhanlı Devletinde ortaya çıkan bu sistem sonrasında Celâyirîler, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Timurlular ve Safevîler tarafından yaygın bir biçimde uygulanmıştır"¹¹. Uygulandığı coğrafyalarda pek çok kişiye imtiyaz sağlayan *soyurgical*; göreve ve zamana bağlı olmaksızın irsi oluşu, hizmetten ziyade arazilerin, bağış ve ihsan anlayışıyla verildiği, bağışlandığı kişinin malı kabul edilmesi ve toprakta bağımsız bir şekilde tasarrufta bulunulması gibi hususiyetlerle daha çok merkezi bir otoriteyi destekleyen *ikta* sisteminden farklılıklar gösterir¹². Devlet otoritesini temsil eden hükümdarın veya onun yetkilendirdiği kişilerin ihsanına nail olan "soyurgical sahipleri, elde ettikleri toprak veya başta su olmak üzere bölgedeki başka doğal kaynakların mülkiyet ve işletmesinin yanı sıra mali ve iktisadi egemenlik hakları, kamuya karşı yerine getirilmesi gereken çeşitli iş ve hizmet kollarından ve vergilerden muafiyet gibi idari ve hukuki birtakım haklar kazanmışlardır"¹³.

Çalışmanın bulguları: Raquette tarafından söz konusu belgenin neşrinde sözvarlığı ve sözdizimi bakımından okuma ve anlamlandırmaya ilişkin bazı farklılıklar veya hatalar bulunmaktadır. Buna göre sözvarlığı ve sözdizimi temelli çeşitli filolojik bulgular tespit edilmiş ve bu bulgular aşağıda tablolar hâlinde sunulmuştur.

8 *Yolbars Han'ın Soyurgical Yarlığı*'nin Harvard ve Lund nüshalarının karşılaştırmalı filolojik metin neşirleri, tıpkıbasımları, Türkiye Türkçesine aktarımı, dizini, sözlüğü ve çeşitli notlandırmaları tarafımızdan çalışılmış olup, makalenin konu ve amacına göre bu dil verilerinden istifade edilmiştir. bk. Bakırcı, *Yarlık ve İna yetnameler: Harvard Üniversitesindeki Yarkend Hanlığı ve Hocalar Dönemi'ne Ait Belgeler*, 105-112.

9 Belgenin nüshaları ve fiziki özellikleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Bakırcı, *Yarlık ve İna yetnameler: Harvard Üniversitesindeki Yarkend Hanlığı ve Hocalar Dönemi'ne Ait Belgeler*, 105-112.

10 *İkta* sisteminin tarihi süreci ve yaygınlaşması için bk. Mustafa Demirci, "İkta", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXII (İstanbul, 2000), 43.

11 Mehmet, Ölmez, "Soyurgical", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXVII, (İstanbul, 2009), 389.

12 Kâzım Paydaş, "Moğol ve Türk İslam Devletlerinde Suyurgical Uygulaması", *Bilig* 39 (2006): 195-97.

13 Paydaş, "Moğol ve Türk İslam Devletlerinde Suyurgical Uygulaması", 197.

1. Raquette'in Neşrinde Sözcüklerin Düzeyinde Yanlış Okuma ve Anlamlandırmalar:

Raquette'in 1073/1662 tarihli belgedeki yanlış okuma ve buna bağlı anlamlandırmalara ilişkin bulguları bir tablo çerçevesinde toparlanmaya çalışılmıştır. Bu bulguları, yazmabilim ve paleografyanın sunduğu metotlar ve karşılaştırmalı metin neşri yöntemiyle ele alıp tarihî ve çağdaş dönemlere ait leksikografik kaynaklardan istifade edilerek gerekli açıklamalar yapılmış; böylelikle tanımlama yoluna gidilmiştir. İlgili örneklerin Arap harfli orijinal nüshadaki imlaları verilerek okuma ve anlamlandırmaların karşılaştırılması sağlanmıştır. Buna göre yirmi iki kelimenin okuma ve anlamlandırmasında hataların olduğu tespit edilmiş ve bunlar Harvard nüshasındaki satırlarla karşılaştırılarak düzeltilmiştir. Aşağıdaki tablo incelendiğinde araştırmacının okuma pratiği ve düştüğü hatalara ilişkin şu dört durumla karşılaşılmaktadır:

a. (*a*)*l-veqāt, Beşğrām, etbā', gall, h'āšr, medd āxlāt, sūkne, tāvāci (tāvāci), teşmil, uštunki, yurt* kelimelerinin transliterasyonlarının (harf aktarımı) doğru aktarılmasına rağmen yorumlama aşaması olan transkripsiyonlarının Raquette tarafından yanlış değerlendirildiği görülmektedir.

b. *be, h'ukkuyām, iltāi, murettib, tekğuzmāy, teshil, tezik* kelimelerinde ise harflerin satırdaki istifinden veya belgeye mahsus kaligrafik bazı imlaların yanlış ya da eksik değerlendirilmesinden kaynaklı hatalı okumaların yapıldığı tespit edilmiştir. Bu durum yine Raquette tarafından metnin matbu harflerle Arap alfabesine aktardığı makalesindeki bölümden de anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu kelimelerin transliterasyonu hatalı yapılmış ve anlamlandırma da buna göre farklılık gösterebilmektedir.

c. *a'īāfān, el-īāfān, h'āqqān* kelimelerinde ise belgeye sonradan konulduğu anlaşılan üst üste gelecek şekilde birbirine paralel iki yatay çizginin Arap imlasındaki "üstünlü tenvin" işaretiyle karıştırılmasından kaynaklı yanlış okuma ve anlamlandırmalar bulunmaktadır. Hem Lund hem de Harvard nüshasında aynı yerde bulunan bu işaretler, Arap imlasındaki üstünlü tenvin değil, derkenara sonradan yazılan kelimelerin yerine gönderme yapmak için müstensih tarafından yapılan müdahalelerdir.

d. Arapça birleşik bir kelime olan *šāh'ib jām'* "Beamte" ise doğru transliterasyon ve transkripsiyona rağmen terim anlamından uzak bir anlamlandırma yapılmıştır.

Tablo 1: Raquette'in Neşrinde Sözcükler Düzeyinde Yanlış Okumalar.

Kelimelerin Lund Nüshasındaki İmlası ve Raquette'in Transkripsiyonu ¹⁴	Raquette'in Almanca Çevirisi	Kelimelerin Harvard Nüshasındaki İmlası ve Transkripsiyonları	Anlam ve Notlar
 (19. satır) (a)l-veqāt (s. 17)	“Steuer” [vergi] (s. 23)	 (18. satır) <i>aluqāt</i>	<T. <i>aluq</i> +Ar. -āt “vergi”ler”. Not: Doğu Türkçesi: <i>aluğ</i> “ma’ās, vażika, alacak, ‘ulufe, ten-h ^{av} -āh” ¹⁵ . krş. <i>ēlik-sēlik</i> “vergi” ¹⁶ .
 (14. satır) <i>a’iṭāfān</i> (s. 15)	“die Schenkung” [hediye, lütf] (s. 22)	 (14. satır) <i>a’šāf</i>	<Ar. “merhametler”
 (6. satır) <i>be</i> (s. 13)	“in” [içinde] (s. 18)	 (7. satır) <i>basa</i>	“ve, sonra”
 (9. satır) <i>Beşgrām</i> (s. 15)	“Beschgrām” [Beş Kerem şehri] (s. 21)	 (10. satır) <i>Bēş-Kerem</i>	“Beş Kerem (Beş Kiram); Kâşgar’a bağlı bir kasaba adı”. Not: “ <i>Beş Kérem</i> Uygurcadır. “K”-e-le-mu” (karem), beyaz bir ottur. Burada eskiden bu ottan beş yerde vardı. Bu yüzden bu adı almıştır” ¹⁷ .
 (14. satır) <i>el-taṭāf</i> (s. 15)	“Wohlbehaben” [rahatlık, keyif] (s. 22)	 (14. satır) <i>elšāf</i>	<Ar. “lütuflar, ihsanlar”
 (17. satır) <i>etbā</i> ’ (s. 15)	“die Folgsamen” [itaatkar] (s. 23)	 (17. satır) <i>ittibā</i> ’	<Ar. “tâbi ve boyun eğilmesi gereken”. Not: (...) <i>lâzımı’l-išā’at ve’l-ittibā</i> ’. Arapça olan <i>ittibā</i> ’ kelimesi Raquette’in okuduğu gibi <i>etbā</i> ’ da okunabilir. Ancak <i>etbā</i> ’ “tâbi olanlar, uyanlar; hizmetkârlar” anlamıyla fail ismi oluştururken <i>ittibā</i> ’ “uyuma, tâbi olma” anlamında bir isim olup bağlama öbeği içinde birlikte kullanılan <i>išā’at</i> “emre uyma, söz dinleme” ismiyle de anlam ve kullanım alanı bakımından uyum göstermektedir.
 (8. satır) <i>gall</i> (s. 15)	(çevrilmemiş) (s. 20)	 (9. satır) <i>küll</i>	<Ar. “bütün, hepsi”
 (19. satır) <i>h’äqqān</i> (<i>deh-yek</i>) (s. 17)	“gerechtermasse” [adil] (s. 24)	 (19. satır) <i>ğaqḡ (-ı deh-yek)</i>	<Ar. “(onda bir alınan vergi) payı”

14 Raquette'in makalesinde kullandığı transkripsiyon sistemi olduğu gibi aktarılmıştır.

15 Şeyh Süleymân Efendi-i Özbekî el-Buhâri, *Luğat-i Çagatay ve Türki-i Ösmâni*, (1300/1882), [rûmî] 1298. (*Türk Dilleri Araştırmaları* 13 (2003): 21a).16 Emir N. Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, çev. İklil Kurban, 2. Baskı, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008): 125.17 Kürşat Yıldırım, *Doğu Türkistan'ın Yer Adları Ch'in-Ting Hsi-Yü T'ung-Wen-Chih* (1763), (İstanbul: Kesit Yayınları, 2015): 70/335. madde.

 (20. satır) <i>h'āsr</i> (s. 17)	“aufgebotene Arbeiter” [işçiler] (s. 24)	 (20. satır) <i>gāşer</i>	<Far. <i>haşer</i> <Ar. <i>haşr</i> “Hanlık sınırları içinde nehir, ırmak, kanal gibi su yollarının kazılması için her sene belli dönemde bir araya gelip yerine getirilen kamu hizmeti, vergi yükümlülüğü” ¹⁸ . Not: Farsça <i>gāşer</i> [gāshar] “a congregation, concourse” ¹⁹ muhtemelen Arapça <i>gaşr</i> [gāshr] “assembling, meeting, congregation, concourse” ²⁰ kelimesinden gelmektedir. Doğu Türkçesi: حشر “nehr ve ırmak kazmak için her sene şöplenen ‘amele-i mükellefe, cüy-kār, merdikār, gāşerçi, pengār” ²¹ . krş. YUyg. <i>haşar</i> “gönüllü yardımlaşma”, <i>haşarçi</i> “gönüllü karşılıklı yardımlaşan” ²² .
 (7. satır) <i>h'ukkuyām</i> (s. 13)	“Rechtspfleger” [yargıç] (s. 19)	 (8. satır) <i>gukkām</i>	<Ar. “hâkimler”
 (18. satır) <i>medd āxlāt</i> (s. 17)	“Verwechslung” [karışıklıklar] (s. 23)	 (18. satır) <i>mudāhalet</i>	<Ar. “müdahale”
 (3. satır) <i>murettib</i> (s. 13)	“den lenkenden Saturnus” [yol gösterici Satürn] (s. 18)	 (4. satır) <i>mertebet</i>	<Ar. “mertebe”
 (8. satır) <i>şāh 'ib jām'</i> (bitikçiləri) (s. 15)	“Beamte sowie alle Schreiber” [yetkililer ve tüm yazıcılar] (s. 20)	 (9. satır) <i>şāgib-cem'</i> , (pitigçi-leri)	<Ar. “ <i>sahipcem</i> , vergi toplayan ve belirleyen üst düzey memur” <i>bitigçiler</i> (yazıcılar). Not: <i>Sahipcem</i> , bağlamsal olarak yarlıktaki terim anlamı <i>Ferheng-i Farsi</i> 'de şöyle tanımlanmaktadır: “Moğollar döneminde vergi memuru olarak kullanıldı. Vergileri toplayan ve belirleyen üst düzey memurdu. Safeviler döneminde divan mallarını teslim alan ve kayda geçen memurdu” ²³ .
 (5. satır) <i>sükne</i> (<i>sekine</i>) (s. 13)	“Audienz” [kitle] (s. 18)	 (6. satır) <i>sekene</i>	<Ar. “sakinler”

18 Bakırcı, *Yarlık ve İna yetnameler: Harvard Üniversitesindeki Yarkend Hanlığı ve Hocalar Dönemi'ne Ait Belgeler*, 134.

19 Ferdinand Steingass, *Persian-English Dictionary*, 2. Baskı, (London, 1930): 420.

20 Steingass, *Persian-English Dictionary*, 420.

21 Şeyh Süleyman Efendi, *Luğat-i Çağatay ve Türki-i Ösmāni*, 125a

22 Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 149.

23 Zilüfiye Veliyeva, *Safevi Devlet Teşkilatı (Tezkiretü'l-Mülük'e Göre)*, (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2007): 236/817. dipnot.

تَوَاعِي (8. satır) täväci (täväci) (s. 15)	“Inspektoren” [müfettişler] (s. 20)	تَوَاعِي (9. satır) tavaçı	<Mo. “tavacı”. Not: <Mo. <i>togaca</i> “saymak, toplamak, hesaplamak” ²⁴ . “Ortaçağ”da bazı Türk ve Moğol devletlerinde kullanılan bir askeri unvan; “sayı sayan, asker toplama müfettişi, haberci, zâbit, dellâl, muhbir” ²⁵ .
تَشِيل (3. satır) teshil (s. 13)	“den ausgleichenden Einfluss” [dengeleyici etki] (s. 18)	سُيْهَل (4. satır) Süheyl	<Ar. “Süheyl yıldızı”
تَشْمَل (8. satır) teşmil (s. 15)	“Energische” [enerjik] (s. 20)	تُشِيمَل (9. satır) tüşimel	<Mo. “memur, görevli; yüksek görevdeki memur”. Not: <Mo. <i>tüsimel / tüşimel</i> (<i>tüşmel</i>) ²⁶ . <i>tüşimel</i> “bakan, vezir (rütbe adı)” ²⁷ .
تَشْرِكَة (10. satır) tezik (s. 15)	“Knecht” [hizmetkâr] (s. 21)	شَرِك (11. satır) şerik	<Ar. “yardımcı, asistan”. Kelimenin transliterasyonunu ve transkripsiyonunu hatalı yapan Raquette, dipnottaki açıklamalarında <i>tezik</i> kelimesini <i>tizmek</i> “zu stellen, in Glieder, Reihen usw.” ve <i>tüzmek</i> fiilleriyle ilişkilendirir ²⁸ .
تَهْجُورَمَي (21. satır) tekguzmäy (s. 17)	“zu verursachen” [sebeb olmak] (s. 24)	يَهْجُورَمَي (20. satır) yetkürmey	“ulaştırmadan”. Türkçe <i>yetkür-</i> fiilinin zarf-fiil biçimi. Not: <ET. <i>yétir-</i> ~ <i>yetür-</i> “to cause to arrive”, Çağ. <i>yétür-</i> ” ²⁹ krş. YUyg. <i>yetküzmek</i> “iletmek, ulaştırmak, yetiştirmek” ³⁰ .
يَارْبَالِيْغ (14. satır) (yarbalı) ۇشۇنكى (s. 15)	“oberen Teil von Jarbaligh” [Yar Balıg’ın üst kısmı] (s. 22)	يَارْبَالِيْغ (14. satır) (Yar Balıg) ۇشئجى	“(Yar Balıg) nehri”. Not: <ET. <i>öštej</i> “a main irrigation canal” ³¹ ; krş. YUyg. <i>öšteñ-üşten</i> “kanal, kanalize edilmiş dere” ³² .

24 Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I (TMEN-I)*, (Wiesbaden, 1963): 262.

25 Hayrünisa Alan, “Tavacı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XL (İstanbul, 2011), 177.

26 Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I (TMEN-I)*, 269-271.

27 Mağfiret K. Yunusoğlu, *Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012): 176.

28 Gustaf R. Raquette, “Eine Kaschgarische Wafk-Urkunde aus der Khodscha-Zeit Ost-Türkestan”, *Lunds Universitets Årsskrift*, N. F. Avd. 1. Bd. 26 Nr 2, Lund: C. W. K. Gleerup, Otto Harrassowitz, Leipzig 1930: 21-22/5. dipnot.

29 S. Gerard Clauson, *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, (Oxford, 1972): 893a.

30 Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 464.

31 Clauson, *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, 242b.

32 Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 307, 446.

<p>يلتاي (21. satır) (<i>yer</i>) <i>iltai</i> (<i>dep</i>) (s. 17)</p>	<p>“ich will das Land bebauen ohne Abgaben” [<i>vergisiz toprağı işlemek işiyorum</i>] (s. 24)</p>	<p>يلتاي (20. satır) (<i>yer</i>) <i>yeltey</i> (<i>dép</i>)</p>	<p>“toprağı kazmak, işlemek”. Not: يلمتاك <i>yeltemek</i> “to incite, entice, urge”³³; <i>yeltemek</i> “kıvıldamak, salmak, tepretmek, sarsamak, silmek, bulandırmak, tâhrik etmek, hâkete getürmek”³⁴. Belgedeki kelimeyi <i>iltai</i> okuyup dipnot kısmında ise <i>jeltemek</i>³⁵ (<i>yeltemäk</i>) fiilinin anlamlarını veren Raquette’in tercihi bizce yanlış olup, kelimenin belgedeki imlasına sadık ve leksikografik tanıklamalarla da desteklendiğı üzere <i>yelte-</i> şeklinde okunması gerekir. Kelimenin anlamını ise belgedeki bağlama uygun bir şekilde “Land bebauen” tespit eden Raquette, bu anlamı da Doğu Türkiştân bölgesinde kullanılan <i>iltemek</i> fiilinin “yoğurmak; kazmak; sabanla işlemek, çift sürmek, ekip biçmek, işlemek” anlamlarıyla izah etmektedir³⁶. Bizce <i>yer yelte-</i> ifadesinin “toprağın sarsılması, kıvıldatılması, hareket ettirilmesi” şeklindeki köken anlamından “toprağın kazılması, ekilip biçilmesi, sabanla işlenmesi, çift sürülmesi” anlamına doğru bir yan anlam geliştirmesi gösterdiği düşünülmektedir.</p>
<p>يورت (18. satır) <i>yurt</i> (s. 15)</p>	<p>“das Land” [<i>ülke</i>] (s. 23)</p>	<p>يورت (17. satır) <i>yort-</i></p>	<p>“koşmak, acele ile, hızlıca yürümek <i>meç</i>. hemen yürürlüğe sokmak”. (...) <i>mezkur bolğan bir arıķ sunı yort</i>. Not: <ET. <i>yort-</i> “to trot”³⁷. Eski Türkçeden beri kullanılan <i>yort-</i> fiili, Arap harfli belgede Raquette’in okuduğı gibi <i>yurt</i> olarak da okunabilir. Ancak anlambilimsel ve sözdizimsel açıdan fiil cümlesine ihtiyaç bulunmaktadır.</p>

2. Raquette’in Neşrindeki Bazı Sözdizimsel Bulguların Metnin Filolojik Kurallarına, Bağlamına ve Retoriğine Göre Yeniden Yapılandırılması: Raquette’in neşrinde bazı Türkçe veya Farsça tamlamaların, Farsça birleşik isimlerin, Arapça kalıp ifadelerin farklı okuma ve anlamlandırılmasından ve yine belgede yan yana dizilmesine rağmen Raquette tarafından herhangi bir kelime öbeğı kuralı gözetilmeden okunan yapıların kullanılmasından kaynaklı

33 S. James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon, Shewing in English The Significations of the Turkish Terms*, (Beirut: Librairie du Liban, 1987): 2208a.

34 Mertol Tulum, *Meninski'nin Thesaurus'u ve XVII. Yüzyıl İstanbul Türkçesi*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011): 1887a.

35 Raquette, “Eine Kaschgarische Wakf-Urkunde aus der Khodscha-Zeit Ost-Türkestans”, 24/1. dipnot.

36 Raquette, “Eine Kaschgarische Wakf-Urkunde aus der Khodscha-Zeit Ost-Türkestans”, 24/1. dipnot.

37 Clauson, *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, 959a.

çeşitli örnekler tespit edilmiştir. Özellikle de bu tür örneklerde belgenin sözdizimsel kurallarının ve bağlamsal koşullarının dikkate alınmadığı anlaşılmıştır. Buna göre bu bulguların her biri kendi içinde tasnif edilip öbek adı belirlenmiş ve filolojik izahlarla yeniden yapılandırma yoluna gidilmiştir.

a. Raquette'in neşrindeki bazı Türkçe sıfat tamlamalarının Farsça tamlama olarak okunması: Raquette'in neşrindeki Türkçe sıfat tamlaması kurallarına göre sözdizimi içinde sıralanan üç örneğin Farsça tamlama öbeği olarak yapılandırılması gerekmektedir. Çünkü her üç örnekte sıfat olarak düşünülen kelimeler, isim görevli olup bir isim tamlaması için terkibe girmelidir. Bu kural gözetildiğinde bu kullanımlar Farsça isim tamlaması şeklinde verilmelidir: Türkçe sıfat tamlaması *envā' xādmāt* yerine Farsça isim tamlaması *envā' -ı hūdmat* gibi.

Tablo 2: Türkçe sıfat tamlamalarının Farsça tamlama olarak okunması.

Raquette'in Okuması	Raquette'in Almanca Çevirisi	Harvard Nüshası Temelli Okumamız	Anlam
<i>envā' xādmāt</i> (s. 15)	“verschiedene Arten von “tauglichen Diensten” [çeşitli uygun hizmetler] (s. 22)	<i>envā' -ı hūdmat</i> (12. satır)	“hizmetlerin çeşitleri”
<i>envā' 'uqūbet</i> (s. 17)	“verschiedenen Arten von Bestrafung” [çeşitli cezalar] (s. 24)	<i>envā' -ı 'uqūbet</i> (21. satır)	“cezaların türüstü”
<i>xāssā mülāzimlār</i>	“besonderen Beamten” [özel görevliler] (s. 18)	<i>hāšša-i mülāzimlār</i> (7. satır)	“mülazım güçleri”

b. Raquette'in neşrindeki bazı sözdizimsel yapıların Farsça tamlama olarak okunması: Belgenin metin neşrindeki Türkçe veya Farsça herhangi bir tamlama öbeği oluşturmeyen yapıların sözdizimsel kurallara ve bağlamsal duruma uygun yapılandırılması gerekmektedir. Örneğin metindeki “dāmene küh” bağlamsal olarak sözdizimi bakımından Farsça bir terkib içinde ancak ifade şeklini bulacaktır: *dāmene-i küh* “dağ eteği”. Bu nedenle aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere Raquette'in neşrindeki bu tür yapılar metnin bağlamına uygun bir sözdizimsellik içinde incelenmiş ve buna göre basit ve zincirleme Farsça tamlamalar ve birbiri ardına gelen müstakil Farsça tamlamalar olmak üzere üç farklı yapıda değerlendirilmiştir.

Tablo 3: Bazı sözdizimsel yapıların Farsça tamlama olarak okunması.

Raquette'in Okuması ve Kelime Öbeğinin Adı	Raquette'in Almanca Çevirisi ³⁸	Harvard Nüshası Temelli Okumamız ve Kelime Öbeğinin Adı	Anlam ve Notlar
<i>bārgāh sa'ādāt</i> (s. 15) (terkipsiz öbek)	“der Schutz des Gluckes” (s. 22)	<i>bār-gāh-ı sa'ādet</i> (12. satır) (Farsça tamlama)	“saadet divanı”
<i>dāmene kūh</i> (s. 15) (terkipsiz öbek)	“die Aussenlinie bis an den Hügel” (s. 23)	<i>dāmene-i kūh</i> (16. satır) (Farsça tamlama)	“dağ eteği”
<i>destegāh gerdūn</i> (s. 15) (terkipsiz öbek)	“in unserem (Tor-)bogen” (s. 22)	<i>dest-gāh-ı gerdūn</i> (12. satır) (Farsça tamlama)	“feleğin kudreti”
<i>felek qiyās</i> (s. 15) (terkipsiz öbek)	“Redlichkeit offenbar” (s. 22)	<i>felek-i kıyās</i> (12. satır) (Farsça tamlama)	“zafer kapısı, hüküm feleği”
<i>pīrāye refet</i> (s. 15) (terkipsiz öbek)	“hohen Schmuckes...” (s. 22)	<i>pīrāye-i re'fet</i> (13. satır) (Farsça tamlama)	“yüksekliğin süsü”
<i>sāye 'ali</i> (s. 15) (terkipsiz öbek)	“hohen ... Schatten” (s. 22)	<i>sāye-i 'ālī</i> (13. satır) (Farsça tamlama)	“yüksek/yüce gölge”
<i>'ubūdiyyāt lāyīqa pesendīde</i> (s. 15) (terkipsiz öbek)	“Arten von nach ihrem Werte anerkannten” (s. 22)	<i>'ubūdiyyāt-ı lāyīqa-i pesendīde</i> (13. satır) (Farsça tamlama)	“takdir edilen, münasip kulluklar”
<i>hümāyūn yarlıy möhr šu 'ā 'siphir irtifā'</i> (s. 17) (terkipsiz öbek)	“das königliche Siegel beglaubigte Edikt, den Srtahl von himmlischer Hoheit” (s. 24)	<i>hümāyūn yarlıg-ı mīhr-šu 'ā 'siphir-irtifā'</i> (20. satır) (Farsça zincirleme tamlama öbeği)	“gögün yüksekindeki güneş huzmeli hükümdar yarlığı”. Not: Sözdizimi bakımından bir kelime öbeği olması gereken yapılar, bağlamsal açıdan Farsça zincirleme isim tamlaması olarak biçim ve anlam bakımından birbirine bağlanmalıdır.
<i>yarlıy jāhān-i muṭā' xūr-šid šu 'a 'lazem el-itā'āt vā l-etbā'</i> (s. 15) (terkipsiz öbek)	“ein weltgiltiges, strahlendes Edikt notwendig, damit die Gehorsamen und die Folgsamen” (s. 23)	<i>yarlıg-ı cihān-muṣā' 'i hūr-šid-šu 'ā 'lāzīmü 'l-iṣā'at ve 'l-itibā'</i> (17. satır) (Farsça zincirleme tamlama öbeği)	“tâbi ve boyun eğilmesi gereken güneş huzmeleriyle dünyanın uyduğu yarlık”. Not: Sözdizimi bakımından bir kelime öbeği olması gereken yapılar, bağlamsal açıdan Farsça zincirleme isim tamlaması olarak biçim ve anlam bakımından birbirine bağlanmalıdır.

38 3., 4., 5. ve 6. tablolarda sunduğumuz örneklerde Raquette tarafından bazı sözdizim kuralları dikkate alınıp öbek oluşturulmadığı için doğal olarak yapılan Almanca çevirilerde de sorunlar bulunmaktadır. Bu nedenle de ancak metnin bütünlüğü ve bağlamı içinde değerlendirilebilecek bu sözdizim birliklerinin Türkçeye çevirisi yapılmamıştır.

<i>ðill-humây / sipihir-sây dövlât vâ şâfîqat</i> (s. 15) (İki ayrı Farsça birleşik isim)	“wir indem wir unsern hohen Schutz (Schatten) ausgestreckt haben wie die Hemisphäre, unsere Regierungsmacht und wohlwollende Fürsorge” (s. 22)	<i>žill-ı hümâ-yı sipihir-sây devlet ü şefkat</i> (13. satır) (Farsça zincirleme isim tamlaması)	“dünyayı kuşatmış, saadet ve şefkat talihini süren devlet kuşunun gölgesi”. Not: İki ayrı Farsça birleşik isim olup birbiriyle olan semantik bağı düşünülmeden yapılar sözdizimi gereği Farsça zincirleme isim tamlaması olarak birleştirilmiştir.
<i>zümre-i şerîfe / şabakât-i sâdât</i> (İki ayrı Farsça tamlama öbeği)	“hohen Klasse des Landes” (s. 18)	<i>zümre-i şerîfe-i şabakât-ı sâdât</i> (7. satır) (Farsça zincirleme isim tamlaması)	“seyitler sınıfından gelen şerefli zümre”. Not: İki ayrı Farsça tamlama öbeği, bağlamsal olarak zincirleme şeklinde birbirine bağlanmalıdır.

c. Raquette'in neşirindeki Farsça zincirleme isim tamlamasının iki ayrı Farsça tamlama şeklinde okunması: Belgenin neşirinde Farsça zincirleme isim tamlaması olarak okunan bir örnek bağlamsal olarak değerlendirildiğinde iki ayrı tamlama şeklinde okunmalıdır.

Tablo 4: Farsça zincirleme tamlamaların müstakil tamlamalar şeklinde okunması.			
Raquette'in Okuması	Raquette'in Almanca Çevirisi	Harvard Nüshası Temelli Okumamız	Anlam
<i>dergah i dâfer penâh i felek qiyâs</i> (s. 15)	“Redlichkeit offenbar gemacht hat in unserm Siegestor” (s. 22)	<i>der-gâh-ı zafer-penâh / felek-i kıyâs</i> (12. satır)	“zafer kapısı, hüküm feleği”

d. Raquette'in neşirindeki Farsça zincirleme isim tamlamasının bağlama edatlı Farsça tamlama şeklinde okunması: Raquette tarafından yapılan neşirdeki bir örnekte Farsça zincirleme isim tamlaması olarak okunan öbek zincirleme değil tek bir tamlamadan oluşmaktadır. Tamlamanın tamlayan unsurundaki iki kelime ise bağlama edatıyla (atıf vavı) birbirine bağlanıp tamlama öbeğine dâhil edilmelidir.

Tablo 5: Farsça zincirleme isim tamlamasının bağlama edatlı Farsça tamlama şeklinde okunması.			
Raquette'in Okuması	Raquette'in Almanca Çevirisi	Harvard Nüshası Temelli Okumamız	Anlam
<i>ümerâ-i kibâr i kamgâr</i>	“die hochgestellten glücklichen Prinzen (Fürsten)” (s. 18)	<i>ümerâ-yı kibâr <u> kâmkâr</i> (6. satır)	“büyük <ve> isteklerine kavuşan emirler”

e. Raquette'in neşirindeki bazı Farsça tamlamaların birleşik kelime olarak okunması tercihi: Aşağıda yer alan tabloda Raquette'in Farsça tamlama olarak okuduğu yapılar tarafımızdan Farsça birleşik kelime olarak okunmuştur. Özellikle belgenin anlam düzlemi ve retoriği dikkate alındığında filolojik bakımdan bu yapıların birleşik kelime olarak okunması gerekmektedir. Türkistan hanlıklarına ait ilgili tarihî dokümanlar³⁹ incelendiğinde bu belgelerin

39 Hive, Hokand, Buhara hanlıklarına ait dokümanlar için bk. Jannatkhon Asqarova, *Türkistan Hanlıkları Yazışmalarının Dil ve Üslup İncelemesi*, (Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2015).

resmî yazışma protokol düzenine göre *elkap* (*inscriptio*) bölümünde şiirsel bir retorik dikkat çekmektedir. Bu retorikte şiirsellik; iç uyak sistemi denilen ve müzikaliteyi ihtiva eden seçilmiş fonolojik unsurlarla örülü *secîler* sayesinde sağlanmaktadır. Bu bölümlerde genellikle mevkilerine göre hiyerarşik olarak sıralanan hanedan üyeleri, yüksek rütbeli bürokrat ve çeşitli üst düzey görevli memurlar yer aldığı için sanatkârane bir üslup benimsenmiş ve bu ifade tarzı resmî yazışma geleneği içinde yerini almıştır.

Tablo 6: Farsça tamlamaların birleşik kelime olarak okunması.

Raquette'in Okuması	Raquette'in Almanca Çevirisi	Harvard Nüshası Temelli Okumamız	Anlam
<i>neyyir i rif'ât</i> (s. 13)	“die glänzende Hoheit” (s. 18)	<i>neyyir-rif'at</i> (4. satır)	“ışığı yüce”
<i>xürşîd i tenvir</i> (s. 13)	“die strahlende Sonne” (s. 18)	<i>hürşîd-tenvir</i> (4. satır)	“güneş (gibi) parlamta”
<i>şejâ'ât i şî'âr</i> (s. 13)	“die im Herzen Mutigen” (s. 18)	<i>şecâ'at-şî'âr</i> (5. satır)	“cesur”
<i>sâxâvet i diθâr</i> (s. 13)	“die im Auftreten Freigebigen” (s. 18)	<i>sehâvet-diθâr</i> (5. satır)	“cömert”
<i>jevân-bâxt i berxordâr</i> (s. 13)	“des Glückes Teilhaftigen” (s. 18)	<i>cevân-baht <u>ber-hür-dâr</i> (5. satır)	“kutlu ve bahtı açık”
<i>keyvân-a-murettib</i> (s. 13)	“den lenkenden Saturnus” (s. 18)	<i>keyvân-mertebet</i> (4. satır)	“mertebesi Zühhal (Satürn)”
<i>teshîl-i te'θîr</i> (s. 13)	“den ausgleichenden Elinfluss” (s. 18)	<i>Süheyl-te'şîr</i> (4. satır)	“Süheyl (gibi) tesirli”
<i>fuzâlâ i tâqva i ferjâm</i> (s. 13)	“die der vollendeten Gottseligkeit Hingegebenen” (s. 19)	<i>fuzâlâ-yî taqvi-fercâm</i> (8. satır)	“takva sahibi faziletli kimseler”
<i>quzât şeri'ât i enjâm</i> (s. 13)	“des heiligen Gesetzes Richter” (s. 19)	<i>quzât-ı şeri'at-encâm</i> (8. satır)	“şeriati uygulayan kadılar”

f. Arapça kurallara göre bazı ibarelerin düzeltilmesi: Bazı Arapça ibarelerin sözdizimsel kurallara uygun bir biçimde kullanılması gerekmektedir. Raquette tarafından yapılan metin okumasında bunun yer yer gözetilmediği görülmektedir.

Tablo 7: Arapça kurallara göre bazı ibarelerin okunması.

Raquette'in Okuması	Raquette'in Almanca Çevirisi	Harvard Nüshası Temelli Okumamız	Anlam
<i>aban 'anjedd</i> (s. 15)	“von den Vätern” [atalardan] (s. 22)	<i>âbâen 'an-ceddi</i> (15. satır)	“atadan babaya”
<i>buñnân ba'd i bañn</i> (s. 15)	“Generation nach Generation” [nesilden nesile] (s. 23)	<i>bañnen ba'd bañnin</i> (18. satır)	“soydan soya, nesilden nesile, “kuşaktan kuşağa”
<i>fârzând i ma'â fârzând</i> (s. 15)	“Kinder und Kindeskinde” [çocuklar ve torunlar] (s. 23)	<i>ferzend ma'-ferzend</i> (18. satır)	“çocuklar torunlar”
<i>qarnan ba'd qarn</i> (s. 15)	“Zeitalter nach Zeitalter” [devirden devire] (s. 23)	<i>qarnen ba'd qarnin</i> (18. satır)	“devirden devire”

Sonuç

Bilimin kümülatif olması anlayışı çerçevesinde Raquette tarafından 1930 yılında Yarkend hanlarından Yolbars Han'a ait 1073/1662 tarihli belgenin deşifresine elde edilen başka bir nüsha dolayısıyla eleştirel yaklaşılmış ve Raquette'in neşrettiği metin söz konusu belgenin Harvard Üniversitesi Houghton Kütüphanesi Central Asian Documents: MS Turk 70 Doc. 11 (2) (seq. 16) numarada kayıtlı nüshası ile karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırmalı filolojik metin incelemeleri sonucunda sözcük ve sözdizimi bakımından Raquette'in okuma ve anlamlandırmalarında çeşitli nedenlerden kaynaklanan ve düzeltilmesi gereken yanlışların olduğu tespit edilmiştir.

Sözcük açısından Raquette tarafından okunan (*a*)*l-veqāt*, *Beşgrām*, *etbā'*, *gall*, *h'äšr*, *medd äxlāt*, *sükne*, *tāvāci* (*tāvāci*), *teşmil*, *uştunki*, *yurt*; *be*, *h'ukkuyām*, *iltāi*, *murettib*, *tekguzmäy*, *teshil*, *tezik*; *a'tāfān*, *el-tāfān*, *h'āqqān*; *šāh'ib jām'* toplam yirmi iki kelimenin transliterasyon (harf aktarımı) veya transkripsiyonunda bizce yanlış ya da eksik okumaların olduğu tespit edilmiş, olması gereken biçimler leksikografik tanımlamalarla verilmiştir.

Sözdizimi bakımından ise Raquette'in yaptığı belge neşrinde üç tane Türkçe sıfat tamlaması (*envā'xādmat* vb.); on bir tane terkipsiz öbek (*bārgāh sa'ādāt*, *dāmene kūh* vb.); iki tane Farsça zincirleme isim tamlaması (*dergah i dāfer penāh i felek qiyās* vb.); dokuz tane Farsça isim tamlaması (*neyyir i rif'āt* vb.) ve dört tane Arapça kalıp ifadede (*aban 'ānjedd* vb.) belgenin sözdizimsel kurallarının, bağlamsal ve retorik koşullarının dikkate alınmadığı anlaşılmış ve bu bulgular en doğru biçimiyle ele alınıp yeniden yapılandırılmıştır.

Yukarıda sıralanan tüm bu filolojik veri merkezli çalışmayla ülkemizde son derece sınırlı sayıda araştırmaların yapıldığı Yarkend Hanlığı çalışmalarına ve özellikle de birincil kaynaklarının doğru ve güncel hâliyle deşifre edilmesine katkıda bulunmaya çalışılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Alan, Hayrūnisa. "Tavacı". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. XL: 177-178. İstanbul, 2011.
- Alpargu, Mehmet. "Türkistan Hanlıkları". *Türkler Ansiklopedisi*. 8: 557-605. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Arat, Reşit R. *Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, Baburnâme (Vekayi)*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2006.
- Asqarova, Jannatkhon. *Türkistan Hanlıkları Yazışmalarının Dil ve Üslup İncelemesi*. Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2015.

- Bakırcı, Fatih. *Yarlık ve İnayetnameler: Harvard Üniversitesindeki Yarkend Hanlığı ve Hocalar Dönemi'ne Ait Belgeler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2023.
- Berbercan, M. Turgut. "İsveç Türkolojisinden İki Bilgin: Gustaf Raquette ve Gunnar Jarring". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 10 (2017): 42-54.
- Clauson, S. Gerard. *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford, 1972.
- Çelik, M. Bilal. "Saidiye Hanlığı ve Hocalar Devri Kaynakları (1514-1762)". *History Studies International Journal of History* 4 (2012): 65-89.
- Demirci, Mustafa. "İkta". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. XXII: 43-47. İstanbul, 2000.
- Doerfer, Gerhard. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I (TMEN-I)*. Wiesbaden, 1963.
- Kök, Naciye K. "Türkistan Hanlıklarına Ait Belgelerde Geçen Meslek ve Unvan Adları". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 15 (2020): 1-30.
- Necip, E. N. *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Çeviren İklil Kurban. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008.
- Ölmez, Mehmet. "Soyurgal". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. XXXVII: 388-399. İstanbul, 2009.
- Paydaş, Kâzım. "Moğol ve Türk İslam Devletlerinde Suyurgal Uygulaması", *Bilig* 39 (2006): 195-218.
- Raquette, Gustaf R. "Eine Kaschgarische Waqf-urkunde aus der Khodschazeit Ost-Turkestans". *Lunds Universitets Årsskrift*. N. F. Avd. 1. Bd. 26. Nr 2., C. W. K. Gleerup; Leipzig: Otto Harrassowitz, Lund 1930: 3-24.
- Redhouse, sir James W. *A Turkish and English Lexicon, Shewing in English The Significations of the Turkish Terms*. Beirut: Librairie du Liban, 1987.
- Schwarz, Hanry G., "The Khwajas of Eastern Turkestan". *Central Asiatic Journal* XX/4 (1976): 266-296.
- Steingass, Ferdinand. *Persian-English Dictionary*, 2. Baskı, London, 1930.
- Şeyh Süleymân Efendi-i Özbekî el-Buhârî. *Luğat-i Çağatay ve Türkî-i Ósmâni* (1300/1882). [rûmî] 1298. (*Türk Dilleri Araştırmaları* 13 (2003), İstanbul).
- Tuğ, Kadir. *Doğu Türkistan'da Hocalar Dönemi*. Yüksek Lisans tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, 2004.
- Tulum, Mertol. *Meninski'nin Thesaurus'u ve XVII. Yüzyıl İstanbul Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Veliyeva, Zilüfiye. *Safevi Devlet Teşkilatı (Tezkiretü'l-Mülük'e Göre)*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2007.
- Yıldırım, Kürşat. *Doğu Türkistan'ın Yer Adları Ch'in-Ting Hsi-Yü T'ung-Wen-Chih (1763)*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2015.
- Yunusoğlu, Mağfiret K. *Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.

EKLER

Ek 1: Yolbars Han'ın Soyurgal Yarlığı'nın Transkripsiyonlu Metni⁴⁰

B'ismihî sübgānehu

Ğazret-i Ħan Dedem yarlığıdın

Ebū'l-Ġāzī Yolbars Bahādur Ħan Ġāzī, sözüüm;

neyyir-rif'at Ħūr-şid-tenvîr, Keyvān-mertebet Süheyl-te'şîr kı'ındaş-lar bile şecā'at-şî'ār, sehāvet-dişār, cevān-baĥt <u> ber-ĥūr-dār ferzendlerġa ve ümerā-yı kibār <u> kām-kār ve vüzerā-yı nîkū-kār <u> 'ālî-mîġdār, erkān-ı devlet-i kâhire ve a'yān-ı ġazret-i bâhire ve sekene-i 'atebe-i bār-gāh ve südde-i sedene-i cihān-penāh içki ve taşkı hāşşa-i mülāzım-lar bile b'sa Kāşġar vilāyeti-niij zümre-i şerife-i şabaġāt-ı sādāt-ı 'izām ve nuġabā-yı kirām ve nücebā-yı evlād-ı ġazret-i seyyidü'l-enām - 'aleyhi'ş-şalāt ve 's-selām- ve 'ulemā-yı ĥüceste-i kelām ve fużalā-yı taġvî-fercām ve ġuzāt-ı şerî'at-encām ve şudür-ı 'ālî-maġām ve ġukkām-ı zevi-l-iġtişām ve rü'esā-yı nîkū-nām ve kaffe-i enām ve cumhūr ĥavāşş <u> 'avāmı bile tümen bêġi, miij bêġi, yüz bêġi, aymaġ bêġi, horġin bêġi, işġi kûşġı, mütevellî, t'vaġı, tüşimel, küll-i 'amel-dār, şāġib-cem', p'tiġġi-leri bile 'ale'l-ĥuşûş Astın Artuġ mevz'ı-niij yüz bêġi, horġin bêġi, erbāb ve kelān-terleri bile Üstün Artuġ ve Bêş-Kerem mevz'ı-niij mîr-āb ve kökbaşı ve kelān-terleri bile ma-y'r k'nti-niij aġ-s'aġal ve ġara s'aġal, söz ve iş teger, uluġ kiġiġ, ĥvāce şerik, ra'iyet-leriġa andaġ vāzîġ ve rüşen ve lâyiġ ve müberhen bolsun-kim mu'temedü'l-ĥavāşş şādıġu'l-'aġidet ve 'l-iĥlās enis-i meclis-i ĥāş ve celis-i bezm-i iĥtişās Seyfu'l-İllāh Bêġ ġuras 'aġide ve iĥlāsını der-gāh-ı zafer-penāh felek-i ġıyās ve bār-gāh-ı sa'adet ve dest-gāh-ı gerdün esāsımızda zāhir kılıp envā'-ı ĥıdmat-ı şāyeste ve eşnāf-ı 'ubüdiyyāt-ı lâyiġa-i pesendide be-cā keltürġen sebebidin zıll-ı ĥümā-yı sipihr-sā-yı devlet ü şefġat ve sāye-i 'ālî, pîrāye-i re'fet ü 'āşifetimizni müşārü'n-ileyh- niij aġvālġa şāmil tutup elşāf-ı şāh-āne⁴¹ bile mümtāz ve a'şāf-ı ĥusrev-āne⁴² bile müfteĥir ve ser-efrāz kılıp Yar Balıġ üsteiji-din bir arıġ su'soyurġal kılduġ ve taġı bir kış'a'y'r ma'lümü'l-ġudüd ve 'l-fevāşî ki ābāen 'an-ceddi mülki k'lip turur. Biz⁴³taġı mülk-liki-ni ġabül kılıp ve müsellem tutup ġazret-i Sulşān-ġa⁴⁴ vaġf kılıp b'rdük. Bu mezkür bolġan y'rniij ġudüdi bu turur:

Şarġen Üjür arıġ-niij arıġı-ġa muttaşıl, şimālen Mirzā Sulşān 'Alî-niij y'rige muttaşıl ba'zı-sı Tatırlıġ-niij y'rige muttaşıl -fāşıla ġır-ġarben arġu barur 'amme yolġa muttaşıl cenüben dāmene-i küh-ġa muttaşıl.

40 Makalede sunulan filolojik verilerin, metnin bütünlüġü ve bağlamı içinde görülebilmesi için daha önce tarafımızdan ġalışılan Yolbars Han'ın Soyurgal Yarlığı'nın transkripsiyonlu metni ve MS Turk 70 Document 11/2 (seq. 16) numaralı belge ek olarak verilmiştir. bk. Bakırcı, *Yarlık ve İnayetnameler: Harvard Üniversitesindeki Yarkend Hanlığı ve Hocalar Dönemi'ne Ait Belgeler*, 105, 109-110.

41 şāh-āne: Nüşhada derkenara kaydedilmiş olan kelimenin ilgili satırdaki yeri işaretle belirtilmiştir.

42 ĥusrev-āne: Nüşhada derkenara kaydedilmiş olan kelimenin ilgili satırdaki yeri işaretle belirtilmiştir.

43 biz: Nüşhada derkenara kaydedilmiş olan kelimenin ilgili satırdaki yeri işaretle belirtilmiştir.

44 ġazret-i Sulşān-ġa: Nüşhada derkenara kaydedilmiştir.

Ëmdi yarlıg-ı cihân-muşâ‘-ı hür-şid-şu‘â‘-ı lâzımü’l-işâ‘at ve’l-ittibâ‘ körgeç bu mā-beyn ğudūd içideki y‘r bile mezkūr bolġan bir arıķ sunı yort. Müşārü’n-ileyh- niij ve ferzend ma‘-ferzend başnen ba‘d başnin, ķarnen ba‘d ķarnin hālķı vaķf bilip hiç-kim müdâhalet ve müşâreket <ve> münâza‘at ve muhâşamet ķılmasunlar. Ortaķçı tarımçı-larını küllî ve cüz’î aluķāt ve teklîfât-lardın mu‘âf ve merfû‘u’l-ķalem bilip huşûšen ġaķķ-ı deh-yek mütevellî-lıķ, ġākım-âne, nirh-âne, muhr-âne, car-âne, muġtesib-lıķ, mîr-âb-lıķ, kökbaşı-lıķ, şıķavul-lıķ, cuvâz aluķı, tēgirm‘n aluķı, ķolķa ķonalġa, otun s‘aman, ġaşer merdikâr, meçergde y‘r y‘ltey dēp żarar zaġmet y‘tkürmey ķalem ve ķadem tartsunlar.

Her kim bu hümâyün yarlıg-ı mihr-şu‘â‘-ı sipihr-irtifâ‘-ġa hilâf ķılsa mücrim ve güneh-kâr siyâset-ġa sezâ-vâr ve envâ‘-ı ‘uķûbetġa giriiftâr bolġusıdır dēp muhrluk nişân-ı ‘âlî-şân; târîh miij y‘tmiş üç, Aş yılı, Şafer ayı, dârü’s-salşanat-ı Kâşġar vilâyeti-de bitildi.

[Mühür]

Bismil’lâhi’r-raġmani’r-raġım

Allâhu lâ ilâhe illâ hüve’l-ġayyü’l-ķayyümu lâ te’hużü-hu sinetün ve lâ nevmun lehu mâ fi’s-semâvâti ve mâ fi’l-arēı men ze’l-lezı yeşfe‘u ‘inde-hu illâ bi’izni-hi ya‘lemü mā-beyne eydı-him ve mâ hâlfe-hum ve lâ yuġışüne bi’şey’in min ‘ilmi-hi illâ bi mā şâ‘e vesı‘a kürsiyyühü’s-semâvâti ve’l-arēa ve lâ yeüdühu ġıfzu-humâ ve hüve’l-‘aliyyil ‘azımu⁴⁵

Yolbars Bahâdur Ĥan ibn -ķuşbu devle- ‘Abdu’l-llâh Ĥan Ġâzı -ĥullede-

45 Kur’an, II/255.

Ek 2: Harvard Üniversitesi Houghton Kütüphanesi MS Turk 70 Document 11/2 (seq. 16)

